

- Kienpointner, M. (1992). *Alltagslogik. Struktur und Funktion von Argumentationsmustern*. Stuttgart-bad
 Canstatt: Frommann-Holzboog.
- Schellens, P.J. (1985). *Redelijke argumenten. Een onderzoek naar normen voor kritische lezers*. Dordrecht:
 Foris Publications.
- Perelman, Ch. & L. Olbrechts Tyteca (1971). *The new rhetoric. A treatise on argumentation*. Notre
 Dame/London: University of Notre Dame Press.

DE INTERPRETATIE VAN RETORISCH VRAGEN IN BETOGENDE TEKSTEN RESULTATEN VAN EEN PILOTONDERZOEK

Petra Boers

Samenvatting

Retorische vragen vervullen in discussies en betogende teksten vaak de rol van standpunt of argument. Zulke vragen kunnen worden gekarakteriseerd als indirecte taalhandeling: de letterlijke communicatieve functie is die van een vraag, terwijl de bedoelde communicatieve functie die van een bewering is, die - op hoger tekstueel niveau - de functie van standpunt of argument vervult. In dit artikel wordt verslag gedaan van een experimenteel empirisch onderzoek waarin de vraag centraal staat in hoeverre taalgebruikers herkennen dat retorische vragen de communicatieve functie van een bewering hebben en in hoeverre bepaalde tekstuele factoren (het type context, de plaats van een retorische vraag, de aanwezigheid van het partikel *nou* en de aanwezigheid van negatie) daarbij een rol spelen. Uit de resultaten blijkt dat het opnemen van het partikel *nou* en/of van negatie duidelijk invloed heeft op de interpretatie van retorische vragen als beweringen. Van de andere variabelen kon minder duidelijk een invloed worden vastgesteld.

1. Retorische vragen in betogende teksten

In discussies en betogende teksten vinden we vaak vragen die niet bedoeld lijken om een antwoord te ontlokken aan de luisteraar of lezer, zoals dat bij 'echte' vragen het geval is. In plaats daarvan vervullen zij de vanuit argumentatietheoretisch perspectief interessante rol van standpunt of argument. Het volgende voorbeeld is afkomstig uit een column van Helderling naar aanleiding van het afzinken van het omstreden olieplatform *Brent Spar*:

- (1) Zo was het belangrijkste argument tegen het afzinken van de Brent Spar dat daarmee de zee nog meer vervuild zou worden met zware metalen. (...) En hoe zit het met de honderden, zo niet duizenden vrachtschepen die, meestal beladen met wapentuig, in beide wereldoorlogen, vooral door Duitse onderzeeboten getorpedeerd werden? *Vervuilen hun wrakken al niet sinds vijftig jaar en langer de zee?* Weliswaar is dit geen argument voor het afzinken van de Brent Spar, en tegen het protest ertegen, maar het relativeert het belang van de zaak wel. (Helderling in: *NRC Handelsblad*, 15 maart 1995)

Helderling verwacht van zijn lezers geen antwoord op de geursiveerde vraag, want hij weet dit antwoord zelf al. Zo'n vraag kan gekarakteriseerd worden als een *retorische vraag*.

De retorische vraag wordt in veel studies beschouwd als een indirecte taalhandeling: letterlijk gezien wordt er een vraag gesteld, maar de bedoelde functie is die van een *bewering* (zie o.a. Meibauer 1986; Slot 1993; Ilic 1994). Zo wordt in het bovenstaande voorbeeld beweerd dat de wrakken van duizenden vrachtschepen al sinds vijftig jaar en langer de zee vervuilen. Een lezer kan weten dat een uiting met de vorm van een vraag in een bepaalde context bedoeld is als *bewering*, doordat een aantal communicatieregels overtreden worden indien de taalhandeling letterlijk als vraag zou worden opgevat: de efficiëntieregel, de oprechtheidsregel en de begripelijkheidsregel (Slot 1993, p. 87-93).¹ Door de vraag op te vatten als een bewering wordt de overtreding van de communicatieregels ongedaan gemaakt.

Deze indirecte bewering kan op hoger tekstueel niveau weer de functie van *argument* of

standpunt vervullen. Er is dan sprake van een indirect argument respectievelijk een indirect *standpunt* (Van Eemeren e.a. 1987, p. 457; Houtlosser 1995, p. 254). Zo geeft Heldring in zijn column expliciet aan wat de bedoelde functie van zijn vraag is, door er in de volgende zin naar te verwijzen met 'argument'. Dat doen schrijvers echter maar bij hoge uitzondering. Meestal moeten lezers zelf achterhalen of een bepaalde vraag bedoeld is als echte vraag of dat er sprake is van een retorische vraag. Bovendien moeten zij zelf bepalen of die retorische vraag de functie van *standpunt* of argument vervult.

Volgens Slot (1993) maken lezers daarbij gebruik van bepaalde tekstuele aanwijzingen. Zij geeft een uitgebreid overzicht van tekstuele elementen die erop kunnen wijzen dat een uiting met de vorm van een vraag geïnterpreteerd dient te worden als een argument of *standpunt*. De verschillende aanwijzingen worden systematisch verbonden met de overtreding van de communicatieregels. Woorden als 'eigenlijk' en 'werkelijk' bijvoorbeeld, wijzen er op dat de efficiëntieregel wordt overtreden: de schrijver weet het antwoord op de vraag al (Slot 1993, p. 148). Van de op theoretische gronden onderscheiden aanwijzingen is niet vastgesteld in hoe verre zij voor lezers inderdaad de rol vervullen die hen wordt toegeschreven (Slot 1993, p. 198).

Het empirisch onderzoek waarvan ik in dit artikel verslag doe, is erop gericht meer inzicht te krijgen in de manier waarop lezers retorische vragen in betogende teksten interpreteren. Het onderzoek levert enerzijds een bijdrage aan de reconstructie-component van het pragma-dialectische argumentatie-onderzoek. Een reconstructie van een vraag als *standpunt* of argument dient verantwoord te worden door te wijzen op specifieke elementen uit de tekst die een aanwijzing vormen dat de gekozen reconstructie adequaat is. De claim dat bepaalde elementen fungeren als aanwijzingen kan door het onderzoek empirisch ondersteund worden. Anderzijds levert het onderzoek een bijdrage aan de praktische component van het pragma-dialectische argumentatie-onderzoek: het wordt mogelijk schrijvers gefundeerde adviezen te geven om bepaalde aanwijzingen in de context van retorische vragen of in de vragen zelf op te nemen, zodat misverstanden bij de interpretatie worden voorkomen.

Het onderzoek sluit aan bij een reeks onderzoeken naar de herkenning van directe en indirecte argumentatie die werden uitgevoerd binnen de empirische component van het pragma-dialectische argumentatie-onderzoek. In die onderzoeken is nagegaan in hoe verre bepaalde factoren, zoals bijvoorbeeld de aanwezigheid van argumentatieve indicatoren als 'want', de herkenning van enkelvoudige argumentatie vergemakkelijken (Van Eemeren, Grootendorst & Meuffels 1984; 1985; Van Eemeren, Grootendorst, Jungslager & Meuffels 1987).

Alvorens na te gaan of taalgebruikers retorische vragen in betogende teksten weten te identificeren als *standpunt* of argument, moet worden nagegaan of ze überhaupt zien dat er sprake is van een retorische vraag en niet van een echte vraag. In het pilotonderzoek waarvan hier verslag wordt gedaan, staat daarom de volgende (preliminaire) vraag centraal:

In hoe verre interpreteren taalgebruikers retorische vragen in betogende teksten als vragen die de functie van *een bewering* vervullen en welke tekstuele factoren spelen daarbij een rol?

In vervolgonderzoek zal dan worden nagegaan in hoe verre taalgebruikers herkennen dat bepaalde vragen in betogende teksten bedoeld zijn als *standpunt* of *argument* en welke factoren daarbij een

Het onderzoek heeft deels het karakter van een *haalbaarheidsonderzoek*. Een belangrijk doel van het onderzoek is namelijk om na te gaan in hoe verre het gekozen meetinstrument betrouwbaar en valide is. Een tweede doel van het onderzoek is vast te stellen in hoe verre een aantal geselecteerde tekstuele factoren invloed hebben op de interpretatie van retorische vragen door gewone taalgebruikers.

2. Het experiment

2.1. Operationalisatie

De operationalisatie van dit eerste pilot-onderzoek heeft de vorm van een *pencil-and-paper test*. Proefpersonen krijgen schriftelijk een groot aantal korte tekstjes voorgelegd. In deze tekstjes is steeds één van de uitingen geëvalueerd. Soms is dat een retorische vraag, soms een echte vraag, een verzoek, een indirect verzoek of een bewering. Na ieder tekstje moeten de proefpersonen aangeven welke functie de geëvalueerde uiting naar hun mening vervult. Zij kunnen daarbij kiezen uit vier antwoorden. De eerste drie antwoorden hebben betrekking op de functies 'verzoeken', 'vragen' en 'beweren'. Het vierde mogelijke antwoord 'Ik weet het niet' is toegevoegd om te voorkomen dat proefpersonen een gedwongen keuze moeten maken tussen de andere drie interpretaties, terwijl ze in feite geen ervan adequaat achten.

De tekstjes waarin de geëvalueerde uiting functioneert als retorische vraag zijn opgenomen om een antwoord te krijgen op de onderzoeksvraag: in hoe verre worden retorische vragen geïnterpreteerd als beweringen? De verwachting is dat proefpersonen bij deze items aankruisen dat iemand ergens iets over wil beweren. Het percentage als bewering geïnterpreteerde retorische vragen geldt dan als maat voor het gemak waarmee de communicatieve strekking van deze vragen wordt herkend. De tekstjes waarin de geëvalueerde uiting een andere functie heeft, zijn toegevoegd als 'fillers'.

2.2. De variabelen

In retorische vragen en in de context ervan zijn vele elementen te vinden die mogelijk als aanwijzing voor de lezer dienen dat er sprake is van een retorische vraag (zie o.a. Grésillon 1980; Meibauer 1986; Slot 1993). De elementen die als onafhankelijke variabelen in dit pilotonderzoek zijn opgenomen, zijn geselecteerd op grond van de overweging dat het onderzoek mede ten doel heeft het geconstrueerde meetinstrument te valideren. Daarom zijn factoren opgenomen waarvan op theoretische gronden een *duidelijk effect* kan worden verwacht. Als uit de testresultaten zou blijken dat deze factoren - tegen de sterke verwachting in - geen enkel effect hebben, is de conclusie gerechtvaardigd dat het gekozen meetinstrument niet adequaat is. Stel bijvoorbeeld dat een duidelijke retorische vraag als: 'Wie wil nou zijn hele leven in armoede doorbrengen?' door geen enkele proefpersoon als retorisch wordt geïnterpreteerd, dan moet eerder geconcludeerd worden dat bijvoorbeeld de vraagstelling in het onderzoek onduidelijk is, dan dat taalgebruikers retorische vragen niet als zodanig herkennen. Als eenmaal gebleken is dat het meetinstrument genoeg onderscheidingsvermogen bezit om duidelijke effecten te meten, kan in vervolgonderzoek worden nagegaan of ook van subtielere onderscheidingen een effect kan worden vastgesteld.

Op grond van voorgenoemde overweging is besloten dat de volgende factoren zullen

worden gevarieerd: (1) de functie van de vraag op hoger tekstueel niveau, (2) de plaats van de vraag, (3) de aanwezigheid van negatie in de vraag en (4) de aanwezigheid van een partikel in de vraag. Hieronder zal elk van deze onafhankelijke variabelen worden toegelicht.

(1) *Functie van de vraag op hoger tekstueel niveau*

Uitingen met de vorm van een vraag kunnen doorgaans pas eenduidig als retorische vragen geïnterpreteerd worden in een welbepaalde context. Pas als uit de talige of buitentalige context van een uiting met de vorm van een vraag blijkt dat de schrijver geen antwoord poogt te ontlokken aan de lezer (overtreding van de begripelijkheidsregel), wordt een interpretatie als indirecte bewering relevant (om die schijnbare overtreding ongedaan te maken) (zie Slot 1993, p. 83-125). Zo zal de vraag 'Wie wil er op vakantie naar Hawaï?' - geïsoleerd aangeboden - door vrijwel iedereen geïnterpreteerd worden als een vraag naar informatie (de *default*-interpretatie). Stelt een schrijver echter voorafgaand aan of volgend op deze vraag dat de stranden van Hawaï verschrikkelijk onveilig zijn en bovendien zwaar vervuild, dan ligt het niet meer zo voor de hand de vraag als echte vraag te interpreteren. De schrijver heeft bijvoorbeeld al een idee van het antwoord en de vraag lijkt dan ook veel eerder bedoeld als bewering: 'Het is onzinnig op vakantie naar Hawaï te willen'.

Om te waarborgen dat de *default*-interpretatie van een uiting met de vorm van een vraag inderdaad die van een retorische vraag (en dus een indirecte bewering) is, zijn alle *target*-uitingen in het onderzoek aangeboden samen met een context-uiting. Deze vervult in sommige items de rol van argument, in andere de rol van standpunt. Als de context-uiting de rol van argument vervult, wekt dit de verwachting dat er een standpunt aan voorafgaat of op volgt. Zo ziet Houtlosser (1995) het feit dat op een bepaalde uiting een argument volgt als zeer belangrijke aanwijzing om vast te stellen dat die uiting als standpunt is bedoeld. Hij onderbouwt dit als volgt:

Argumentatie wordt per definitie naar voren gebracht om een standpunt te ondersteunen: het naar voren brengen ervan is alleen relevant als er een uitspraak mee wordt verdedigd die een standpunt vormt (...) (Houtlosser 1995, p.222).

Door een uiting in de vorm van een vraag te ondersteunen met een argument wordt bereikt dat de meest voor de hand liggende interpretatie is dat deze vraag de rol van standpunt vervult - en daarmee per definitie gereconstrueerd dient te worden als een beweerder. Alleen beweerders brengen namelijk de specifieke gebondenheid met zich mee die een verdedigingsplicht kan opleveren (Van Eemeren & Grootendorst 1982, p.274).

Als de context-uiting de rol van standpunt vervult, wekt dit de verwachting dat dit standpunt ondersteund wordt door een argument. Zo blijkt uit experimenteel onderzoek van Jungslager (1991) naar leesstrategieën tijdens het leggen van een argumentatief verband 'dat de communicatieve strekking van de taalhandeling van het naar voren brengen van een standpunt de lezer argumentatie doet verwachten' (Jungslager 1991, p.135). Door een standpunt vooraf te laten gaan aan of te laten volgen op een uiting in de vorm van een vraag wordt bereikt dat de meest voor de hand liggende interpretatie is, dat deze vraag de rol van argument bij dit standpunt vervult - en daarmee per definitie gereconstrueerd dient te worden als een beweerder.

De retorische vragen in de test worden aangeboden met beide context-uitingen (argument en standpunt) om algemenere conclusies over de interpretatie van retorische vragen in betogende

teksten mogelijk te maken. Zouden er uitsluitend retorische vragen met de functie van argument worden aangeboden, dan kan het feit dat ze geïnterpreteerd worden als bewering niet gegeneraliseerd worden naar retorische vragen die de functie van standpunt vervullen en vice versa. De verwachting is dat het geen verschil uitmaakt voor de interpretatie of de retorische vraag op hoger tekstueel niveau de functie vervult van standpunt of argument. Immers, in beide gevallen staat de vraag in een ondersteuningsrelatie met een andere uiting, waardoor de meest relevante interpretatie die van bewering is, en niet van echte vraag.

(2) *Plaats van de retorische vraag*

Een consequentie van het variëren van de functie van de retorische vraag op hoger tekstueel niveau is dat ook de *plaats* van de retorische vraag systematisch gevarieerd dient te worden. Zou in het onderzoek naar retorische vragen steeds dezelfde volgorde aangehouden worden, bijvoorbeeld de volgorde standpunt-argument, dan zou de retorische vraag in items waarin deze de functie van standpunt vervult, steeds de *eerste* uiting zijn, terwijl de retorische vraag in items waarin deze de functie van een argument vervult, steeds de *tweede* uiting zou zijn. De plaats van de retorische vraag kan dan een alternatieve verklaring vormen voor eventueel gemeten verschillen tussen de interpretatie van retorische vragen die als standpunt en als argument fungeren.

Uit eerder empirisch onderzoek naar de identificatie van enkelvoudige argumentatie (Van Eemeren, Grootendorst & Meuffels 1985) is namelijk gebleken dat de plaats van standpunt en argument van invloed is op de herkenning van argumentatie. De volgorde standpunt-argument bleek gemakkelijker te herkennen dan de volgorde argument-standpunt.² Dit verschil kon overigens alleen worden vastgesteld met behulp van een reactietijdentest; een *pencil-and-paper*-test gaf geen significant resultaat.

Door in de test, behalve de functie van de vraag op hoger tekstueel niveau, ook de plaats van de vraag systematisch te variëren, ontstaan vier combinatiemogelijkheden. Zowel bij de volgorde standpunt-argument als bij de volgorde argument-standpunt is soms het standpunt en soms het argument een retorische vraag. De verwachting is dat een retorische vraag in een tekstje met de volgorde standpunt-argument vaker als bewering wordt geïnterpreteerd dan in een tekstje met de omgekeerde volgorde, ongeacht of de vraag de rol van standpunt of van argument vervult. Dit is geen sterke verwachting aangezien effect van de volgorde in het hierboven genoemde onderzoek alleen is vastgesteld met een reactietijdentest - een gevoeliger meetinstrument dan de *pencil-and-paper*-test.

(3) *Aanwezigheid van negatie*

Negatie komt veelvuldig voor in retorische vragen. Een voorbeeld vinden we in de volgende reclametekst:

(2) Calvé Pindakaas. *Wie is er niet groot mee geworden?*

Volgens Slot (1993, p.145-146) vormt negatie voor de lezer een aanwijzing dat de schrijver het antwoord op de vraag die hij stelt al weet. Een onbeklemd woord ontkennd woord in een (retorische) vraag stuurt altijd in de richting van een positief antwoord (zie o.a. ANS p.1063; Franck 1979, p.9; Meibauer 1986, p.128 en Slot 1993, p.147). Ook in voorbeeld (2) wijst de ontkenning *niet* erop dat de adverteerder al een idee heeft over het antwoord op de vraag: '(vrijwel) iedereen is met Calvé Pindakaas groot geworden'. De lezer kan hieruit opmaken dat

Calvé niet verwacht dat hij een briefkaart stuurt waarop hij aangeeft of hij al dan niet groot is geworden met Calvé.

In het onderzoek zijn zowel retorische vragen met als zonder *niet* opgenomen. De verwachting is dat retorische vragen met negatie vaker als bewering wordt geïnterpreteerd dan die zonder negatie.

(4) Aanwezigheid van partikel

Evenals negatie kan ook het partikel *nou* zeer vaak in retorische vragen worden aangetroffen. Het volgende voorbeeld is afkomstig uit een interview met de maker van een documentaire-serie over een gevangenis:

- (3) Tijdens het filmen hebben ze me wel meerdere malen gevraagd een grammetje coke of wat hasj mee te nemen. Dan reageerde ik maar een beetje lacherig. Zo van: 'Joh donder op. *Hoe moet ik dat nou aan mijn baas verkopen?*' (NRC Handelsblad, 18 november 1995)

De aanwezigheid van het partikel *nou* in een vraag kan voor een lezer als belangrijke aanwijzing dienen dat deze vraag retorisch bedoeld is. Schep & Vermeulen (1984, p.94) wijzen erop dat *nou* appelleert aan gemeenschappelijke kennis van de schrijver en de lezer. De lezer krijgt door *nou* een aanwijzing dat de schrijver al een bepaald idee heeft over het antwoord op de gestelde vraag en dus waarschijnlijk geen antwoord wil ontlokken aan de lezer. Onbeklemt ond *nou* stuurt altijd aan op een negatief antwoord. Zo stelt het WNT dat *nou*³ in vraagzinnen gebruikt kan worden 'om uit te drukken, dat men op een vraag een ontkennend antwoord verwacht' (p. 2196-97). Ook in voorbeeld (3) is het duidelijk dat de documentaire-maker al een idee van het antwoord heeft: 'Drugs meebrengen naar de gevangenis kan ik niet aan mijn baas verkopen'.

In het onderzoek zijn zowel retorische vragen met als zonder *nou* opgenomen. De verwachting is dat het opnemen van het partikel *nou* in retorische vragen ertoe leidt dat die vragen vaker als bewering geïnterpreteerd worden dan vragen zonder *nou*.

2.3. Het test-design

In het onderzoek zal worden nagegaan in hoeverre de hiervoor besproken factoren (1) functie van de vraag op hoger tekstueel niveau, (2) plaats van de vraag, (3) aanwezigheid van *niet* in de vraag, en (4) aanwezigheid van *nou* in de vraag van invloed zijn op de interpretatie van retorische vragen als beweringen. Deze vier variabelen kunnen ook op allerlei manieren in combinatie voorkomen, zodat zestien mogelijkheden kunnen worden onderscheiden (zie Figuur 1).

Voor de test werden tekstjes geconstrueerd op basis van de mogelijke combinaties van kenmerken.

Zo is een voorbeeld van een tekstje uit cel 1 (functie: argument, plaats: achter -> volgorde:

standpunt-argument, negatie: zonder, partikel: zonder):

- (4) Ik vind dat je goed moet nadenken over wat je wilt gaan studeren. *Wie wil na een jaar stoppen?*

Een voorbeeld van een tekstje uit cel 7 (functie: argument, plaats: voor -> volgorde: argument-

standpunt, negatie: met, partikel: zonder) is:

- (5) *Wie wil niet zo snel mogelijk op zichzelf wonen?* Ik vind het heel begrijpelijk dat Peter die kamer heeft gehuurd.

Figuur 1. *Het test-design.*

	Retorische vragen							
	plot 1				plot 2			
A. Functie RV	argument		standpunt		argument		standpunt	
B. Plaats RV	achter	voor	achter	voor	achter	voor	achter	voor
C. Negatie	z	m	z	m	z	m	z	m
D. Partikel	z	m	z	m	z	m	z	m
	2	m	z	m	z	m	z	m
	1	2	3	4	5	6	7	8

Voor sommige combinaties van kenmerken werden vijf, voor andere zes verschillende tekstjes geconstrueerd.

Bij de constructie zijn allerlei andere factoren die mogelijk van invloed zijn op de interpretatie van retorische vragen onder controle gehouden, zodat variatie in deze factoren geen alternatieve verklaring kan vormen voor de gevonden resultaten. Ten eerste zijn allerlei elementen die door o.a. Slot (1993) zijn gekarakteriseerd als aanwijzingen voor het retorisch karakter van een vraag vermeden. Denk bijvoorbeeld aan woorden en uitdrukkingen als *werkelijk*, *in godsnaam*, *in hemele/naam*, *helemaal* etc.

Ten tweede hebben de vraagzinnen steeds de vorm van een vraagwoordvraag beginnend met *wie*: 'Wie wil/gelooft/wenst/enz. [x]?' Zo wordt enerzijds gewaarborgd dat de vragen ongeveer dezelfde graad van conventionaliteit hebben, wat noodzakelijk is omdat specifieke geconventionaliseerde vormen volgens veel auteurs als aanwijzing kunnen dienen dat er sprake is van een retorische vraag (Slot, 1993, p.157; Meibauer, 1986; Grésillon, 1980, p.285). Anderzijds betekent dit dat er maar één vraagzintype wordt gebruikt: de vraagwoordvraag. Het zou onverstandig zijn om ook vragen van andere vraagzintypen (ja/nee-vragen en alternatief-vragen) op te nemen, omdat onbekend is of het type vraagzin van invloed is op de interpretatie van retorische vragen.

Ten derde is het onderwerp waarover de tekstjes handelen niet-geladen: de tekstjes gaan over onderwerpen waarover niet iedereen onmiddellijk een mening paraat heeft (Van Eemeren, Grootendorst & Kruiger, 1983, p.17). Van geladenheid zou namelijk invloed kunnen uitgaan op de interpretatie van een vraag als retorische vraag. Bij een retorische vraag over een geladen onderwerp zoals: 'Wie wil niet dat de doodstraf heringevoerd wordt?' zullen de meeste lezers het oneens zijn met het geïmpliceerde antwoord ('Iedereen'), waardoor zij er sterker op geïntendeerd worden dat er geen echte vraag wordt gesteld, maar iets wordt beweerd. Tot slot is er bij de itemconstructie op gelet dat de zinslengte en moeilijkheidsgraad van de tekstjes zoveel mogelijk gelijk is.

Behalve items met retorische vragen bevat de test twee soorten 'fillers', om het doel van de test te maskeren en om alle geboden antwoordopties ook daadwerkelijk aan bod te laten komen. Ten eerste zijn er items geconstrueerd met vragen die niet-retorisch zijn. Dit zijn deels echte vragen en deels indirecte verzoeken. Een voorbeeld van een item met een echte vraag is:

- (6) Ik ga nu naar de tabakszaak op de hoek. *Wie wil sigaretten of shag?*

Deze items lijken qua vorm en inhoud zoveel mogelijk op de items met retorische vragen. Zo is de plaats van de vraagzin gevarieerd en is aan sommige zinnen negatie of een partikel toegevoegd. Ten tweede zijn in de test items opgenomen met niet-vraagzinnen. Dit zijn deels bewerende zinnen, deels bevelende zinnen. Als de test alleen maar vraagzinnen zou bevatten, zou het doel van de test waarschijnlijk zeer eenvoudig te achterhalen zijn, met als ongewenst gevolg een leereffect.

Er is gekozen voor een *split-plot-design* om ervoor te zorgen dat de test niet te lang zou worden en toch alle combinaties van factoren in voldoende mate in de test konden worden opgenomen. Versie 1 van de test bevatte alleen retorische vragen die de functie van argument vervulden, versie 2 alleen retorische vragen die de functie van standpunt vervulden.

Elke testversie bevatte in totaal 99 items: 42 items met retorische vragen uit de acht verschillende cellen en 57 fillers, waarvan 30 items met niet-retorische vragen (15 echte vragen en 15 indirecte verzoeken) en 27 items met niet-vraagzinnen (13 bewerende en 14 bevelende zinnen). De items met retorische vragen en de fillers werden in quasi-random volgorde over de test verdeeld.

2.4. De proefpersonen, de instructie en de testafname

De test is afgenomen bij 94 proefpersonen afkomstig uit vijf verschillende groepen: twee propedeusegroepen Nederlands, een 5-VWO klas, een 2-MBO klas en een groep acteurs van een jeugdtheaterschool (5-HAVO en 5/6-VWO). Geen van de groepen had eerder onderwijs in de taalhandelingstheorie gehad. In elke groep werden de proefpersonen aselect aan een van de twee condities toegewezen. In totaal kregen 47 proefpersonen de test waarin retorische vragen de rol van argument vervulden (versie 1) en 47 proefpersonen de test waarin retorische vragen de rol van standpunt vervulden (versie 2).

De proefpersonen kregen een korte schriftelijke instructie waarin werd aangegeven dat de test bedoeld was om inzicht te krijgen in de manier waarop mensen elkaar begrijpen in gesprekken. Het doel van het onderzoek werd met opzet vaag omschreven om te voorkomen dat proefpersonen dit doel gemakkelijk zouden achterhalen en de vragen in overeenstemming met het doel zouden beantwoorden. In de instructie werd uitgelegd dat bij elk tekstje de vraag: 'Hoe denk je dat iemand de schuingedrukte zin bedoelt?' beantwoord moest worden door een van de vier antwoordopties aan te kruisen: (1) Iemand wil dat er iets voor hem/haar gedaan wordt; (2) Iemand wil ergens iets over weten; (3) Iemand wil ergens iets over beweren of (4) Ik weet het niet. Er werd geen voorbeeld van een 'correct' antwoord item gegeven om de proefpersonen niet in een bepaalde richting te sturen. Verder werd benadrukt dat steeds moest worden gekozen voor één antwoord en dat het geen prestatietest betrof.

Bijkaar was de instructie voor iedereen duidelijk, want in geen van de vijf groepen werd gebruik gemaakt van de gelegenheid tot het stellen van vragen na het lezen van de instructie. Ook de verdere testafname verliep in alle groepen zonder problemen. De tests werden geconcentreerd en vlot gemaakt. Gemiddeld deden de proefpersonen er een half uur over.

3. Resultaten

Om de betrouwbaarheid van de test te berekenen, zijn de antwoorden op de items gedichotomiseerd. De antwoorden conform de voorspelling, kregen de score 1 toegekend, alle andere antwoorden de score 0. Berekening van Cronbachs alpha over de 99 items en 94 proefpersonen levert een waarde van .70 op. Dit betekent dat de betrouwbaarheid van de test als geheel voldoende is. Eventuele niet-significante uitkomsten kunnen dus naar alle waarschijnlijkheid niet aan een lage betrouwbaarheid van de test geweten worden.

Ook de betrouwbaarheid voor elk van de acht combinatiemogelijkheden (cellen) over beide plots blijkt redelijk hoog te zijn, zeker gezien het lage aantal items per cel: alpha heeft steeds een waarde van .60 of hoger. Hieruit blijkt dat de geconstrueerde items ongeveer hetzelfde meten. Andere dan de gemanipuleerde variabelen spelen vermoedelijk een relatief geringe rol. Eventuele verschillen in gemiddelde percentages als bewering geïnterpreteerde retorische vragen tussen de acht cellen kunnen dus niet zomaar worden toegeschreven aan verschillen in betrouwbaarheid.

De totale test is zeer goed gemaakt: in 82.6% van de gevallen worden de items beantwoord in overeenstemming met de verwachting. Retorische vragen worden in 75.3% van de gevallen geïnterpreteerd als beweringen, terwijl op de fillers nog hoger wordt gescoord: in 89.8% van de gevallen worden deze uitingen 'correct' geïnterpreteerd. Uit deze hoge scores kan geconcludeerd worden dat proefpersonen zeer goed in staat zijn de experimentele taak uit te voeren, dat wil zeggen: antwoord te geven op de vraag naar de functie van bepaalde uitingen.

Hoewel de hoge gemiddelde totaalscores in eerste instantie doen verwachten dat er misschien sprake is van een plafondeffect, blijkt dat het gekozen meetinstrument voldoende gevoelig is om te kunnen vaststellen dat de gemanipuleerde variabelen invloed uitoefenen op de interpretatie van retorische vragen. In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de gemiddelde percentages als bewering geïnterpreteerde retorische vragen per variabele. Onderaan de tabel zijn de variabelen 'functie retorische vraag' (ofwel: 'plot') en 'plaats retorische vraag' gecombineerd tot de variabele 'volgorde van standpunt en argument'.

Tabel 1. *Percentages als bewering geïnterpreteerde retorische vragen per variabele.*

Volgorde	Negatie		Partikel 'nou'		Indicator
	zonder negatie	71.5	zonder 'nou'	69.4	
	met negatie	79.2	met 'nou'	81.2	zonder negatie én zonder 'nou' 62.7 met negatie en/of 'nou' 79.5
			Plot 1	Plot 2	Totaal
			(rv argument)		(rv standpunt)
Standpunt-argument			77.2	74.4	75.8
Argument-standpunt			75.1	74.5	74.8
Totaal			76.1	74.4	75.3

Uit een variantie-analyse van de percentages als bewering geïnterpreteerde retorische vragen blijkt dat retorische vragen met negatie vaker geïnterpreteerd worden als beweringen dan retorische

vragen zonder negatie ($F(1,92)=33.67$; $p<.000$) en dat retorische vragen met het partikel *nu* vaker geïnterpreteerd worden als beweringen dan retorische vragen zonder *nu* ($F(1,92)=67.47$; $p<.000$). Deze resultaten vormen een zeer duidelijke bevestiging van de hypothesen.

Verder blijkt, conform de hypothese, de functie van de retorische vraag op hoger tekstueel niveau als op zichzelf staande factor geen significante invloed uit te oefenen. Ook de plaats van de retorische vraag heeft als op zichzelf staande factor geen invloed (in beide gevallen is $F(1,92)<1$). Worden de beide factoren gecombineerd tot de variabele 'volgorde', dan blijkt de hypothese dat retorische vragen vaker als beweringen geïnterpreteerd worden als het standpunt voorop en het argument achteraan staat, niet te worden bevestigd ($F(1,92)<1$). Dit resultaat dient echter genuanceerd te worden, aangezien er een significante interactie bestaat tussen de variabelen 'plot', 'plaats' en 'negatie' ($F(1,92)=4.82$; $p<.04$) en ook tussen de variabelen 'plot', 'plaats' en 'partikel' ($F(1,92)=8.28$; $p<.006$). Verdere analyse van deze interacties laat zien dat de volgorde standpunt-argument wel degelijk invloed heeft, maar dan alleen als in de retorische vraag geen negatie én geen partikel is opgenomen. Vragen zonder enige indicator worden in een tekstje met de volgorde standpunt-argument significant vaker geïnterpreteerd als retorisches dan in een tekstje met de volgorde argument-standpunt.

4. Discussie

Een belangrijke conclusie die uit het hier besproken pilotonderzoek kan worden getrokken, is dat de gekozen operationalisatie als meetinstrument lijkt te voldoen. Ten eerste is de betrouwbaarheid van de meting voldoende, zowel voor de gehele test als voor de afzonderlijke variabelen. Bovendien wordt de gehele test goed gemaakt, zodat geconcludeerd kan worden dat proefpersonen in deze leeftijdscategorie en van dit opleidingsniveau goed in staat zijn de experimentele taak uit te voeren.

Verder blijkt het meetinstrument valide, in de zin dat het lijkt te meten wat het beoogt te meten, namelijk in hoeverre retorische vragen als bewering worden geïnterpreteerd. De retorische vragen in de test worden in 75.3% van de gevallen als bewering geïnterpreteerd. Zouden ze bijvoorbeeld in meer dan de helft van de gevallen als echte vragen of indirecte verzoeken zijn geïnterpreteerd, dan had geconcludeerd moeten worden dat er bijvoorbeeld iets anders gemeten werd dan de bedoeling was, bijvoorbeeld doordat de experimentele taak verkeerd begrepen was.

Behalve dat het gekozen meetinstrument betrouwbaar en valide is, blijkt het ook gevoelig genoeg om te kunnen vaststellen dat er invloed uitgaat van de verschillende gemanipuleerde variabelen. Er is, met andere woorden, geen sprake van een plafond-effect, zodat geconcludeerd kan worden dat de experimentele taak voor proefpersonen in deze leeftijdscategorie en van dit opleidingsniveau ook weer niet té gemakkelijk is.

Aangezien uit analyse van de resultaten van de testafname blijkt dat de gekozen operationalisatie adequaat is, kunnen ook conclusies worden getrokken met betrekking tot de opgestelde hypothesen. Vrijwel alle opgestelde hypothesen worden ondersteund door de resultaten. Het opnemen van de indicator *niet* of de indicator *nu* in een retorische vraag heeft een significante

invloed op de interpretatie van die vraag als bewering. Noch de functie van de retorische vraag op hoger tekstueel niveau, noch de plaats ervan blijken als op zichzelf staande factoren een significante invloed uit te oefenen.

De volgorde standpunt-argument blijkt niet in alle gevallen, maar slechts in één specifiek geval invloed te hebben op de interpretatie van retorische vragen: als er geen indicatoren in de vraag zijn opgenomen. Zodra er negatie, partikel of beide in de vraag staan, maakt het voor de interpretatie van die vraag niet meer uit of er sprake is van de volgorde standpunt-argument of van de omgekeerde volgorde. Blijkbaar is de invloed van de indicatoren zo sterk, dat aanwezigheid daarvan het voor de lezer overbodig maakt voor de interpretatie van de vraag gebruik te maken van andere, minder sterke, aanwijzingen. Pas als er geen indicator aanwezig is, gaat het principe dat de volgorde standpunt-argument gemakkelijker te interpreteren is dan de omgekeerde volgorde een rol spelen. Het zou evenwel mogelijk zijn dat bij een operationalisatie met een gevoeliger meetinstrument (een reactietijdtest) ook een effect van de volgorde kan worden vastgesteld als er wél indicatoren in de vraag zijn opgenomen.

Hoewel de resultaten verheugend zijn, zal uit vervolgonderzoek moeten blijken of de conclusies uit dit eerste pilot-onderzoek gehandhaafd kunnen worden. Ten eerste door het hier besproken pilot-onderzoek te repliceren, na vervanging van enige afwijkende items. Ten tweede door na te gaan of andere operationalisaties tot dezelfde conclusies leiden met betrekking tot de invloed van de onderzochte tekstuele factoren. Voorts zullen een aantal andere factoren waarvan het vermoeden bestaat dat zij invloed hebben op de interpretatie van retorische vragen gevarieerd worden. Als de conclusie dat taalgebruikers retorische vragen interpreteren als beweringen voldoende ondersteund is, en van een aantal belangrijke factoren is vastgesteld dat ze als aanwijzing dienen bij de interpretatie, kan de volgende stap in het onderzoek gezet worden. Dan zal worden nagegaan in hoeverre taalgebruikers retorische vragen als *standpunt of argument* identificeren en welke factoren daarbij een rol spelen.

Noten

1. Deze overtredingen van de door Van Eenemeren & Grootendorst (1992) opgestelde communicateregels corresponderen met overtredingen van door Searle (1970) geformuleerde geslaagdheidsvoorwaarden voor de taalhandeling 'vragen': de eerste voorbereidende voorwaarde (de schrijver weet het antwoord op de vraag al), de oprechtheidsvoorwaarde (hij wenst dit antwoord dus niet te krijgen van de lezer) en de essentiële voorwaarde (de vraag vormt geen poging een antwoord aan de lezer te ontlukken) worden overtreden.
2. Dat de volgorde standpunt-argument gemakkelijker te herkennen is, kan worden verklaard door het feit dat lezers na een standpunt een argument *verwachten*, zoals bleek uit het al eerder aangehaalde onderzoek van Jungslager (1991, pp.35-38).
3. Ik sluit me aan bij Van As (1992) die betoogt dat *nu* en *nu* steeds hetzelfde uitdrukken (het is één woord), en dat de manier waarop sprekers en schrijvers *nu* en *nu* variëren stilistisch gemotiveerd is (het zijn twee stijlen).

Literatuur

- As, S. van (1992). *Nu en Nu: één woord, twee stijlen*. In: E.C. Schermer-Vermeer, W.G. Klooster, A.F. Florijn (Red.), *De kunst van de grammatica: artikelen aangeboden aan Frida Balk-Smit Druyzenkunst bij haar afscheid als hoogleraar Taalkunde van het hedendaags Nederlands aan de*

Samenvatting

Voordat een grootschalig project kan worden uitgevoerd, moet de m.e.r.-procedure worden gevolgd. In deze procedure worden alternatieven ontwikkeld, mogelijke milieu-effecten van die alternatieven geïnventariseerd en keuzes gemaakt en gemotiveerd. In dit artikel laat ik zien hoe een analyse van de hoofdargumentatie in teksten met een gemotiveerde keuze kan worden uitgevoerd. Ik heb daartoe het analyse-instrument van Van Eemeren & Grootendorst met behulp van beslistheoretische inzichten en gegevens uit de m.e.r.-context verrijkt en nader ingevuld. Dit leverde onder meer een raamwerk voor de structuur van de hoofdargumenten op, dat bij de analyse als heuristiek kan fungeren. Hoe aan de hand van dit instrument hoofdargumenten kunnen worden herkend en in een argumentatiestructuur kunnen worden geplaatst, wordt gedemonstreerd aan de hand van voorbeelden van teksten waarin een locatiekeuze voor een project centraal staat.

1. Inleiding

Voor de uitvoering van grootschalige projecten - bijvoorbeeld de aanleg van een snelweg of de bouw van een afvalverwerkingsinstallatie - is toestemming van de overheid nodig. Die toestemming kan voor veel projecten alleen worden verkregen als de procedure van milieu-effectrapportage (m.e.r.) wordt doorlopen. Volgens deze procedure moet de planontwikkelaar of initiatiefnemer informatie verschaffen over de milieugevolgen van het project en van relevante alternatieven. Dat gebeurt in een milieu-effectrapport (MER). De initiatiefnemer stelt een MER op en dient dit in bij het bevoegd gezag. Het bevoegd gezag weegt vervolgens - onder meer op basis van het MER - het project en de alternatieven tegen elkaar af en besluit welk alternatief mag worden uitgevoerd. Het bevoegd gezag kan bijvoorbeeld besluiten dat een snelweg volgens een bepaald tracé moet worden aangelegd of dat onder bepaalde voorwaarden vergunningen worden verleend voor de bouw van een afvalverwerkingsinstallatie.

Het besluit wordt vervolgens bekendgemaakt en voorzien van een motivering waaruit blijkt op welke manier rekening is gehouden met de andere alternatieven. Soms neemt de initiatiefnemer hierop een voorschot, door in het MER aan te geven aan welk alternatief hij zelf de voorkeur geeft en waarom.

Een probleem van dit soort teksten is dat de motivering vaak onvoldoende duidelijk is voor de lezers van de tekst, terwijl het voor die lezers, bijvoorbeeld voor burgers die langs het gekozen tracé voor de aan te leggen snelweg wonen, uiterst belangrijk kan zijn om goed te begrijpen op welke gronden de gemaakte keuze berust.

In dit artikel doe ik verslag van een onderzoek dat tot doel heeft systematisch adviezen te ontwikkelen voor de motivering van een keuze in de context van milieu-effectrapportage. Het kader voor dit onderzoek wordt gevormd door de pragma-dialectische schrijfbenedering.

- Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Vakgroep Nederlandse Taalkunde.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1982). *Regels voor redelijke discussies. Een bijdrage tot de theoretische analyse van argumentatie ter oplossing van geschillen*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst & T. Kruijer (1983). *Argumentatieler 1. Het analyseren van een betoog*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst & B. Meuffels (1984). Het identificeren van enkelvoudige argumentatie. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 4, 297-310.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst & B. Meuffels (1985). Gedifferentieerde replicaties van identificatie-onderzoek. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 4, 241-257.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst, F.S. Jungslager & B. Meuffels (1987). De herkenning van indirecte argumentatie. *Spektator*, 16-6, 457-471.
- Franck, D. (1979). Abtönungspartikel und Interaktionsmanagement. *Tendenziöse Fragen*. In: H. Weydt (ed.), *Die Partikeln der deutschen Sprache*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Geerts, B., W. Hasseryn, J. De Rooij & M.C. van den Toorn (1984). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Grésillon, A. (1980). Zum linguistischen Status rhetorischer Fragen. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 8/3, 273-289.
- Houtlosser, P. (1995). *Standpunten in een kritische discussie. Een pragma-dialectisch perspectief op de identificatie en reconstructie van standpunten*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam.
- Amsterdam: IFOTT.
- Ilie, C. (1994). *What else can I tell you? A pragmatic study of English rhetorical questions as discursive and argumentative acts*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Internationa
- Jungslager, F.S. (1991). *Standpunt en argumentatie. Een empirisch onderzoek naar leesstrategieën tijdens het leggen van een argumentatief verband*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Amsterdamse studies voor taalgebruik.
- Meibauer, J. (1986). *Rhetorische Fragen*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Schep, A. & J. Vermeulen (1984). *Nou en? Een onderzoek naar het functioneren van het woordje 'nou' in gesprekken*. Doctoraalscriptie ATW Universiteit van Amsterdam.
- Slot, P. (1993). *How can you say that? Rhetorical questions in argumentative texts*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: IFOTT.